

Радомир ПРЕЛЕВИЋ

ЉУДСКА ПРАВА И СЛОБОДЕ ПРЕМА УСТАВУ ЗА КЊАЖЕВИНУ ЦРНУ ГОРУ

I

НАЗИВ ПРАВА И ЊИХОВОГ ТИТУЛАРА

Термин „људска права” у правној теорији и законодавствима није познат све до прве половине XX вијека и доношења „Универзалне декларације о људским правима”.¹ Умјесто њега користио се термин „права човјека”, односно „права човјека и грађанина”.² Прије тога, у разним епохама и културама, људска права су вјековима била инкорпорирана у термин „пририодна права”.

Поводом овако скорашњег увођења у универзалну примјену термина „људска права” треба истаћи да је управо тај термин одавно коришћен у Црној Гори. Још у XIX вијеку синтагма „људска права” се користи са потпуном семантичком еквиваленцијом његовом савременом значењу израза „људска права”. То илуструју слиједећи стихови:

*„Кад бих мога – не бих допуштио
Мом злотвору да се тирјанише:
Мој је злотвор; али љуцка права
Има иста ка цар и краљеви”.*³

---

¹ Универзална декларација о људским правима, усвојена и проглашена Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217А (III) од 10. децембра 1948. године.

² Декларација о правима човјека и грађанина, донијета од Националне скупштине Француске 26. августа 1789.

³ Марко Миљанов, „Посланица Сердару Јолу Пилетићу”, Медун – Београд, 1883.

Међутим, у првом црногорском Уставу није искоришћена могућност да у службену употребу уђе тај, већ уобичајени назив за ова права, већ су она у дијелу 14 Устава означена као „уставна права црногорскијех држављана”.

Књаз Никола је текст овог октроисаног Устава добио од Стевана Турчића, „конзервативног политичара и новинара из Београда”, како га карактерише један историчар⁴. Турчић је за основу црногорског Устава узео готово у цјелости „Устав за Књажевство Србију” из 1869. године у коме се досљедно користи термин „грађанин”. Тако, друга глава Устава за Књажевство Србију из 1869. године носи наслов „О правима и дужностима грађана уопште”, други дио Устава за Краљевину Србију од 1888. године носи наслов „Уставна права српских грађана”, што је поновљено и у наслову треће главе Устава Краљевине Србије из 1901. године. исто тако, и у првом српском Уставу – Уставу Књажевства Србије од 1835. године (Сретењски устав) глава 1. носи наслов – „Општенародна права Србина”, што је ближе значењу грађанин него значењу држављанин.⁵ Због тога је замјена термина „грађанин” термином „држављанин” у смислу титулара грађанских права и слобода једна од специфичности Устава за Књажевину Црну Гору.

Иако је у питању висок степен преузимања одредби Устава Књажевства Србије од 1869. године, треба имати у виду да су у Црној Гори у вријеме доношења Устава за Књажевину Црну Гору биле познате идеје Француске револуције и Декларације о правима човјека и грађанина из 1789. године, Декларације независности Сједињених Америчких држава и Устава САД из 1877. године као првог писаног устава у свијету, у домену људских права, а које су већ биле усвојене у уставима европских држава.⁶

Али, ниједно разматрање правног нормирања људских права у Књажевини Црној Гори не смије изгубити из вида дотадашњи правни положај Црно-

⁴ Јагош Јовановић, *Историја Црне Горе*, стр. 337, Цетиње- Подгорица, 1995. Ово је најскрупозније карактерисање С. Турчића у црногорској општој и правној историографији, с обзиром да је уобичајено приписивање свих недостатака тог Устава аутору његовог нацрта, што се коначно показује као неосновано.

Наиме, управо на дан одржавања научног скупа у ЦАНУ за који је писан овај рад, 4. 11. 2005. године, изашла је из штампе књига академика др Мијата Шуковића „Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. у свом времену” у којој је на научно прихватљив начин доказано да су правни савјетници књаза Николе унијели значајне измјене у Турчићев нацрт.

⁵ Српски устави од 1835-1990. године, Зборник, Граматик, Београд, 2004.

⁶ Како је у октобру 1905. године Русија донијела свој први Устав, то је последице доношења Устава за Књажевину Црну Гору била остала још само Турска као једина држава у Европи која није добила свој устав.

гораца, који карактерише феудални принцип Господареве неограничене власти. О суштини те власти у првом црногорском правном удбенику стоји:

„До Устава од 1905. године Владар Црне Горе био је неограничени монарх. Он је вршио законодавну власт, уз припомоћ Сената, а доцније Државног Савјета и Суда. Појам „неограниченог” значи, да је владар био носиоц пуне државне власти и да није био ограничен никаквом другом влашћу ни законима, које је он сам прописивао. Владар је у ствари био самодржац, тј. он није добијао врховну власт од друге какве власти, већ је исту сам имао, те јој је и извор у њему самом. Ту власт он је имао по сили свога самосталнога права и „Божијом милошћу”.⁷

Самоограничењем Господареве власти путем закона које је сам прописивао, постојало је и прије Устава од 1905. године, с обзиром да су већ били донијети Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору од 1888. године, као и тзв. Судски закони из 1902. године: о судској власти, о устројству судова, о грађанској судској надлежности, те о кривичној судској надлежности, а такође је у примјени био и Законик Данила I од 1855. године. Сви ови прописи су гарантовали грађанима Црне Горе значајан фонд људских права и слобода у периоду прије доношења Устава за Књажевину Црну Гору.

II

ВРСТА И ОБИМ ПРАВА

Дио 14. Устава из 1905. године под насловом „Уставна права Црногорскијех држављана” садржи 22 члана, од 196 до 217. Црногорским држављанима гарантује се једнакост пред законом, као и лична слобода, из чега произилази да нико не може бити „узет на одговор, притворен или лишен слободе, осим према законским прописима”. Затим, нико не може бити суђен док не буде саслушан или „законитијем начином позван да се брани”, а такође гарантује се да никоме не може судити ненадлежни суд, да се казна може установити само законом и да се не може изрећи казна која није унапријед законом предвиђена за одређено кривично дјело.

Предвиђено је да се од могућности изрицања смртне казне изузимају чисто политички кривци, осим у случају покушаја или извршења атентата „на личност Књаза Господара и на чланове Владалачког дома”.⁸

Од примјене ових одредби претходно је изузет Књаз Господар тако што је прописано: „Његова је личност неприкосновена и неодговорна: Он не може

⁷ Живко Драговић и Љубомир А. Бакић, *Познавање Закона*, стр. 73., Цетиње 1914.

⁸ Устав из 1905. године, чл. 196-203.

бити тужен.”⁹ Такође је од принципа једнакости пред законом дјелимично изузет и народни посланик сљедећом одредбом о имунитету: „Народни је посланик неодговоран за свој рад у Народној Скупштини. Њега нико и никад не може узети на одговор за глас, који је као народни посланик дао у Скупштини.”¹⁰

Такође је гарантовано и право на стручну одбрану за тешка кривична дијела која су се називала злочинима, за разлику од лакших кривичних дијела која су означавана као преступи. Уставна одредба о праву на одбрану гласи: „У свим злочинима оптужени мора имати браниоца, од кад се под суд стави. Ако оптужени не одреди себи браниоца, онда ће му га сам суд поставити.”¹¹

Право на имовину и на њено мирно уживање изражено је одредбама:

- о неповредивости својине;
- о забрани установљавања казне одузимања имања, односно конфискации, осим у случају да су поједине ствари послужиле за извршење кривичног дјела или су његов производ;
- о забрани да неко принудно уступи своје добро за државне или јавне потребе, или да му право приватне својине ради тога буде ограничено, осим у законом тачно предвиђеним случајевима, у којима се мора предвидјети и накнада за власника;
- о гарантовању неповредивости стана, уз изузетак законом одређеног и спороведеног претресања стана.¹²

Слобода савјести је одређена као „неограничена”, али је у погледу вјерске слободе наглашено да „признате вјере слободне су и заштићене законом, уколико вршење њихових обреда не вријеђа јавни ред и морал.”¹³ У вези са вјерским слободама треба имати у виду да је уставом било изричито прописано да је „Државна вјера у Црној Гори источно-православна”.¹⁴

Слобода изражавања гарантована је као право сваког црногорског држављанина „да у границама закона исказе своје мисли говором, пис-

⁹ Ибид, чл. 2.

¹⁰ Ибид, чл. 97. ст. 1.

¹¹ Ибид, чл. 152, Право на одбрану је у судским поступцима коришћено непосредно на основу ове уставне одредбе, што је нарочито познато из великих процеса као што је „Бомбашка афера” из 1909. године, док је детаљније уређивање права на одбрану у кривичном поступку услиједили тек доношењем Закона о поступку судском кривичним дјелима од 20. 01. 1910. године. У вези с правом на одбрану треба имати у виду да је први закон о адвокатури у Црној Гори под насловом ” Закон о јавним правозаступницима” донијет 14. 12. 1909. године

¹² Ибид, чл. 204.-207.

¹³ Ибид, чл. 208.

¹⁴ Ибид, чл. 40.

мом, штампом или у сликама”, што је допуњено гарантовањем слободе штампе, неповредивости тајне писма и „телеграфских депеша”, као и правом збора и удруживања. Ограничења ових права могу се увести законом, а право на тајну писма може се нарушити и у случају рата, као и у случају кривичне истраге.¹⁵

О слободи штампе књаз Никола је приликом доношења Устава, користећи се и скорашњим доношењем Закона о штампи, надахнуто говорио како слиједи: „Штампа је продужени облик људске ријечи, а ријеч има своју важност кад је слободна и истинита. Штампа је орган мисли. Мисли се њом распрострањују, па као и саме мисли она мора бити слободна и независна, те, као таквој, и дужност јој је, да помаже власти у њином руководству и дјелима, а да устане вазда, кад би се народни интереси нашли повријеђени. Али није ни то само мисија њена, - њена је мисија много виша у издавању и публикавању умних радова. Личне мржње, чегрљања, проста извињења и ништавност предмета не просвјећују народ, нити облагорођавају јавност. У нашој земљи штампа треба да буде фактор напретка и здраве просвјете. Она је позвана, да буде још и јавна установа, из које се црпи ред, мир и љуцкоћа, а дужност јој је, да ради на сједињењу народа посредством моћне везе идеја. Она ће, ја сигурно држим, заштићивати све, што је узвишено и свето, те ће њено дјеловање бити тада од благотворног утицаја, и моћи ће се увијек залијетати и без опасности мах пуштати, јер јој је задатак, да бдије над свачијом сигурности и да претијече зла и несреће. Ја се много уздам у слободну штампу и радујем јој се, као једном мудром и ревносном Мом помагачу на просвјећивању народном. Дао Бог, да црногорска пера одрже Домовину гласом и славом на оној висини, гдје су је попели сјајни цефердари.”¹⁶

Такође је гарантовано неограничено право на петицију, односно представку „државним властима”, једнако у случају обраћања каквом молбом, као и у случају подношења жалбе против незаконитог поступка власти.¹⁷

Поред прописа из дијела 14, правила о људским правима садржана су и у осталим одредбама Устава. Тако у дијелу 13, под насловом „Државна служба”, утврђује се једнако право свих црногорских држављана „на сва

¹⁵ Ибид, чл. 209-213.

¹⁶ Пријестона бесједа Њ. В. књаза господара Николе I поводом проглашења Устава, Цетиње, 6/19. децембар 1905. године, Краљ Никола, Политички списи, стр. 343, Цетиње – Титоград, 1989.

¹⁷ Устав од 1905. године, чл. 214.

звања у свијема струкама државне службе, ако испуне услове, које Устав и закони прописују.”¹⁸

Изборно право је уређено у другом дијелу Устава који носи наслов „Народно представништво”.

Изборно право, како активно тако и пасивно, има сваки пунољетни црногорски држављанин, без икаквих ограничења.¹⁹ Од овог начела постоје сљедећи карактеристични изузеци:

а) Бирачко право, како активно тако и пасивно, немају активни официри, подофицири и војници „стојеће војске”, као ни „чиновници управнијех (полицијскијех) власти”.²⁰

б) Пасивно бирачко право да буде изабран за народног посланика, могао је имати само онај „Коме има пунијех тридесет година, који стално живи у Црној Гори, изузимајући оне, који се баве на страни по државном послу, који ужива сва грађанска права, и који плаћа држави најмање 15 круна годишње порезе и дације, или заједно дације и пореза”.²¹

с) Привремени губитак бирачког права наступао је за црногорске држављане у сљедећим случајевима:

1. који су осуђени на тамницу, док се не поврате у грађанска права;
2. који су осуђени за пријеступе на губитак грађанске части, за вријеме докле траје та казна;
3. који су под стециштем;
4. који су под старатељством; и
5. који су без допуштења црногорске владе ступили у службу стране државе.”²²

Иступ из црногорског држављанства био је условљен једино испуњењем обавезе војне службе, као и испуњењем дужности према држави и према приватним лицима.²³

¹⁸ Ибид, чл. 190; умјесто да прописује вршење државне службе у јавном интересу, из текста заклетве која се полагала при ступању у државну службу види се да ранија зависност од Господара није била превазиђена, о чему говори чл. 193. Устава који гласи: „Чиновници полажу при ступању у државну службу заклетву, да ће Књазу Господару бити вјерни и послушни, и да ће се савјесно придржавати Устава и закона земаљскијех.” Сличну заклетву полагали су и министри приликом ступања на дужност, према чл. 107.

¹⁹ Ибид, чл. 48

²⁰ Ибид, чл. 154

²¹ Ибид, чл. 53

²² Ибид, чл. 49

²³ Ибид, чл. 215

Страни држављани који се налазе „на црногорском земљишту” уживали су заштиту црногорских закона у погледу њихове личности и имања уз обавезу да подносе фискалне терете уколико се томе неprotиве међународни уговори.²⁴ У државну службу могли су бити примљени само под уговором,²⁵ за разлику од црногорских држављана који су у државну службу постављани од стране Књаза Господара.²⁶

Странци нијесу имали бирачко право, нити активно, нити пасивно.

Страни држављани су имали право на азил, јер је било забрањено издавање „чисто политичких криваца”.²⁷

ЗАКЉУЧАК

У погледу врсте „уставних права црногорскијех држављана”, њиховог обима и начина уређивања, Устав за Књажевину Црну Гору представља сасвим модеран извор права на нивоу тадашњих устава осталих европских држава.

Код одредби о људским правима и слободама врло је карактеристично да су њихови титулари били црногорски држављани а не грађани Црне Горе. Ово тим прије што је, почев од Декларације о правима човјека и грађанина од 1789. године, па преко саврамених устава европских држава, укључујући ту и уставе Србије из 1869, 1888, 1901. и 1903. године, титулар грађанских права и слобода увијек био грађанин а не држављанин. Могуће објашњење за овај спецификум Устава за Књажевину Црну Гору можда се налази у чињеници што је у то вријеме Црне Горе била емиграциона земља, али са изражено привременим боравком њених држављана у иностранству.

ЛИТЕРАТУРА

- Драговић Живко, Бакић А. Љубомир, *Познавање Закона*, Цетиње 1914.,
- Јовановић Јагош, *Историја Црне Горе*, Цетиње – Подгорица 1995.,
- Краљ Никола, *Политички списи*, Цетиње – Титоград 1989.,

²⁴ Ибид, чл. 216

²⁵ Ибид, чл. 190

²⁶ Ибид, чл. 8

²⁷ Ибид, чл. 217

- Кандић др Љубица, *Одабрани извори из опште историје државе и права*, Београд, 1983.,
- *Устав за Књажевину Црну Гору*, Цетиње, 1905., фототипско издање, Службени лист, Подгорица, 1999.
- Марко Миљанов, *Посланица Сердару Јолу Пилетићу*, Медун – Београд, 1883.
- *Српски уставни од 1835-1990. године* (Зборник), Граматик, Београд, 2004.,
- Шуковић Мијат, *Устав за књажевину Црну Гору од 1905. у свом времену*, Подгорица 2005.